

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота
на здобуття ступеня вищої освіти

«магістр»

(освітній ступінь)

на тему: **«Політика історичної пам'яті щодо подій Другої світової війни на території Одеської області (1945-1991рр.): пам'ятники та меморіали»**

«Policy of historical memory about Second World War on the territory of the Odessa oblast (1945-1991): monuments and memorials»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Майстренко Крістіна Віталіївна

Керівник к.і.н., доц. Полторак В. М. _____

Рецензент д.і.н., проф. Дьомін О. Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

Бачинська О. А.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Сминтина О. В.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Одеса – 2018

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ I. Аналіз джерел та історіографії.....	12
1.1 Джерельна база.....	12
1.2. Стан історіографічної розробки теми.....	17
Розділ II. Державна політика щодо історичної пам'яті про II Світову війну.....	26
2.1. Політика держави протягом 1940-150-х рр.....	27
2.2. Політика держави в 1960-х рр.....	35
2.3. Державна політика кінця 1970-х-середина 1980-х рр.....	36
Розділ III. Монументи загиблим.....	40
3.1. Встановлення монументів та обелісків на братських могилах.....	41
3.2. Спорудження пам'ятників на честь загиблих.....	51
3.2.1. Пам'ятники загиблим викладачам та студентам.....	59
3.2.2. Пам'ятники жертвам Голокосту.....	61
Розділ IV. Меморіали на місці важливих подій та у відзначенні визначних фактів війни.....	64
4.1. Музей партизанської слави.....	73
4.2. Меморіальний комплекс 411 батареї.....	75
Висновки.....	77
Список джерел та літератури.....	85
Додатки.....	93

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СД – стрілкова дивізія

КД – кавалерійська дивізія

ГвСД – гвардійська стрілкова дивізія

СП – стрілецький полк

Оашр – окрема армійська штрафна рота

ДКО – Державний комітет оборони

РНК – Рада Народних комісарів

ЦК ВЛКСМ – Центральний Комітет Всесоюзної Ленінської

Комуністичної Спілки молоді

НКО – Народний комісаріат оборони

ВСТУП

Сучасні виклики та процеси значною мірою змінили сприйняття історичних явищ та пам'яті про них. Минуле завжди було зручним полем для політичних спекуляцій. Апеляція до певних сегментів історичної пам'яті давала в руки політиків потужні важелі мобілізації суспільства в цілому чи окремих його груп.

Характерним явищем сучасного культурного та наукового процесу став підвищений інтерес усіх верств населення до історичного минулого, джерел своєї історії, боротьби українського народу за здобуття незалежності. Важливе місце в цих процесах відіграє культурна спадщина, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну та культурну цінність.

Актуальність теми визначається тим, що відтворюючи етапи розвитку суспільства, пам'ятки являються певними віхами історичного поступу народу, свідченням його самобутнього розвитку, джерелом пізнання для наступних поколінь, в багатьох випадках єдиним достовірним джерелом, свого роду документом, який дозволяє відтворити історичний розвиток, духовне життя суспільства в різні історичні періоди як загалом в країні, так і в кожному окремому регіоні.

Уявленням про минуле формують чимало складових, однією з яких є візуальний компонент, що включає монументи, пам'ятні знаки, меморіальні комплекси, визначні архітектурні споруди, історичні заповідники, музейні заповідники, музейні експозиції, цвинтарі загалом чи певні поховання. Меморіальний простір не лише відображає історичне минуле, а й активно формує суспільні погляди громадян, їх відношення до подій. Завдяки пам'яткам, які посилюють емоційне сприйняття минулого, можна безпосередньо «бачити, чути, торкатися» минулого, чіткіше запам'ятовувати конкретні факти, реконструювати знакові події і явища.

Особливе місце в історії як за масштабами задіяних збройних сил, визначальними битвами, так і за наслідками, що визначили маршрут світової історії у другій половині XX століття, займає Друга світова війна. Незалежно від політичної кон'юнктури, що сьогодні часто диктує українському суспільству ті чи інші уподобання, Друга світова війна утвердила своє місце серед найважливіших історичних звершень. Український народ був активним учасником титанічної битви народів, зазнаючи незмірних втрат і бідувань.

В Україні на державному обліку перебуває близько 30 тис. пам'яток, пов'язані з подіями Другої світової війни. Більшість з них братські та поодинокі могили радянських воїнів. Виявлення і дослідження пам'яток і пам'ятних місць боїв з'єднань і частин Червоної армії, що знаходилися в оточенні і продовжували чинити опір, поховань воїнів, які опинилися у ворожому полоні, братських та поодиноких поховань розширює наше уявлення про воєнні події війни. Залучення нових джерел, до яких ми можемо віднести і пам'ятки, що в багатьох випадках являються єдиними реальними свідками подій, дозволить всебічно і об'єктивно дослідити минуле, реконструювати воєнні події, відтворивши історичну справедливість.

У формуванні історичної пам'яті важливу роль відіграє виважена та осмислена політика держави, демонстрація державою, політичними силами, національною елітою поваги до власної історії, прагнення відновити історичну пам'ять та справедливість для всіх учасників війни, хто боровся за свободу і незалежність своєї Батьківщини. Націю формує спільна історична пам'ять, що включає в себе однакові для кожної спільноти героїчні події та спільні трагедії минулого. І виробити її можливо лише на основі ґрунтовного вивчення історичних даних та ігнорування будь-яких спроб політичного впливу на історичні реалії.

Усю другу половину XX століття суспільство усвідомлювало Другу світову війну як знакову історичну подію, і політика пам'яті, окрім устремлінь до пошуку нових смислів і форм, демонструє радянський спадок. Найбільш

активними періодами встановлення пам'ятників, меморіалів, обелісків були ювілеї Перемоги, проте кожен ювілей приносив нову тенденцію, бачення, відчужуючи пам'ять про ці події. Відкриття багатьох меморіалів і пам'ятників було приурочено до ювілейних дат перемоги. Проте не самі дати, а всенародний рух за увіковічення пам'яті полеглих призвів до масової появи пам'ятників і монументів і зумовив небачений розквіт меморіального простору в 1960-1970 роки.

Варто відзначити, що на даний момент відсутня комплексна праця, в якій би висвічувалось етапи спорудження пам'яток Другої світової війни на території Одеської області, саме це і зумовило актуальність написання даної роботи. Адже, майже в кожному населеному пункті, містечку регіону були встановлені монументи, обеліски на честь загиблих та у відзначені подій. Варто звернути увагу і на те, що більшість пам'яток зараз перебуває у досить занедбаному стані, держава майже не виділяє коштів на реставрацію даних пам'яток. Звичайно, дана політика вкрай негативно впливає на стан монументальних споруд, що присвячені подіям Другої світової війни, адже саме через них сучасне та наступні покоління можуть уявити весь масштаб тих подій, які відбувалися.

Метою даної роботи є дослідження динаміки комеморативного процесу встановлення меморіалів, обелісків та монументів, що присвячені вшанування пам'яті загиблим та важливим подіям Другої світової війни на території Одеської області у 1945-1991 рр. Також проаналізувати державну політику щодо історичної пам'яті про Другу світову війну у різні роки зазначеного часу.

Завдання роботи передбачає наступні аспекти:

- вивчити джерельну базу дослідження;
- дослідити історіографію даного питання;
- дослідити державну політику щодо історичної пам'яті про Другу світову війну;

- прослідкувати як державна політика щодо зведення монументів відображалася в зазначеному регіоні;
- проаналізувати періоди встановлення монументів загиблим на території Одеської області;
- вивчити меморіали на місці важливих подій , та у відзначення визначних фактів війни;
- з'ясувати суспільне значення пам'яток, які увічнюють події Другої світової війни;
- розкрити зміст поняття «історична пам'ять» та «політика пам'яті»;
- систематизувати, класифікувати і описати пам'ятники та меморіали, що засвідчують трагічні події Другої світової війни;
- виявити основні функції державних органів і громадських організацій в системі охорони культурної спадщини;
- прослідкувати як змінювалася політика держави щодо увічнення подій війни і яким чином це відобразилося на спорудженні пам'ятників;
- дійти висновків та розробити графіки із встановлення монументів в області по рокам.

Об'єкт даного дослідження представлений у вигляді пам'ятників та меморіалів , що увічнюють події Другої світової війни.

Предметом дослідження являється політика історичної пам'яті щодо подій Другої світової війни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1945-1991 роки. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлений закінченням Другої світової війни, і саме із зазначеного року можна прослідкувати етапи державної політики щодо встановлення пам'ятників та монументів, а верхньої – розпадом Радянського Союзу, у зв'язку з чим,звичайно дещо видозмінився та трансформувався державний підхід щодо історичної пам'яті Другої світової війни, та встановлення пам'ятників зокрема.

Територіальні рамки дослідження охоплюють м. Одеса та територію Одеської області.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму, науковості, системності й об'єктивності, що спрямовують на вивчення і узагальнення історичних подій на основі науково-критичного аналізу всього комплексу джерел та літератури стосовно предмета дослідження.

При написанні дипломної роботи використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Зокрема, при дослідженні зазначеної теми серед загальнонаукових методів застосувалися: метод аналізу, синтезу, аналогії, узагальнення, що зумовило характер соціально-історичної та історіографічної бази дипломної роботи. Поєднання даних принципів та методів дає змогу відтворити цілісну картину та відобразити, як саме, та за яких умов відбувалося спорудження пам'ятників та меморіалів, та як держава сприяла цьому.

Змістовну роль при написанні роботи відіграв принцип об'єктивності. Це дало змогу провести неупереджений аналіз та оцінку історіографічної та джерельної бази.

Принцип історизму забезпечує і дозволяє простежити крізь призму тодішньої державної політики етапи встановлення пам'ятників та монументів, зрозуміти як політична кон'юктура того часу відображалася на умовах спорудження. Історизм має на увазі застосування спільно, але не одночасно, двох підходів: історико-ситуаційного та історико-ретроспективного.

Історико-ситуаційний підхід дозволяє розглядати явища та процеси минулого в контексті відповідної історичної ситуації. У даній роботі це допомагає з'ясувати, як у певні роки відбувалося спорудження пам'яток, і яким чином це залежало від державної політики у відповідні роки. Із позицій історико-ситуативного підходу розглядається, яким чином держава підтримувала ідею увічнення подій Другої світової війни.

Історико-хронологічний метод використано для вивчення досліджуваного процесу, його аналізу в хронологічній послідовності, щоб виявити особливості спорудження пам'ятників та меморіалів на території Одеської області у зазначений період, що згодом допоможе у хронологічній послідовності проаналізувати спорудження пам'ятників.

Отже, застосування зазначеної теоретико-методологічної бази дозволило вивчити, проаналізувати та дослідити джерельно-історіографічну базу.

Джерельна база роботи та історія дослідження проблеми (історіографія). Джерельна база дослідження представлена різноманітними джерелами. Інформативний потенціал опрацьованих джерел дозволяє вирішити основні завдання дослідження. Досить інформаційною виявилися опубліковані джерела, що представлені в роботі у вигляді законів, щодо охорони і використання пам'яток історії та культури, і також преса, яка висвітлювала на своїх сторінках встановлення пам'ятників на території області.

Щодо даної тематики достатньо добре розроблено та висвітлено у працях радянських і сучасних вітчизняних дослідників. З даної тематики опубліковані монографії [47,52,54,59,64,70,71] та статті [42,46,48,49,50,51,53,55,56,57,58,60,61,62,63,65,66,68,69]. Проте, варто зазначити, що залишаються деякі прогалини у вивченні саме регіонального спорудження пам'яток, на даний момент відсутня ґрунтовна праця, яка б повністю висвітлила етапи спорудження пам'ятників та меморіалів щодо подій Другої світової війни на території Одеської області. Наявний лише методичний посібник, у якому майже повністю зібрані пам'ятники на території Одеської області [43,44,45,67], проте це не дає повного уявлення щодо того, як саме поставали пам'ятники та меморіали у певний зазначений період.

За **структурою** робота складається з переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, додатків.

Перший розділ «Аналіз джерел та історіографії» присвячений аналізу праць із даної тематики. В ньому розглянуто в основному сучасна вітчизняна

історіографія[42,43,44,45,46,48,50,51,52,53,54,55,56,57,58,60,61,62,63,64,65,66,68,69,70,71], є лише декілька статей та монографій, які були написані в радянський час з даної тематики [47,49,59,67]. Основний акцент у джерельній базі відіграє преса [3-41]. Було вивчено та проаналізовано Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978р. [2].

Другий розділ «Державна політика щодо історичної пам'яті про Другу світову війну». У цьому розділі було досліджено державну політику на території тодішньої Української РСР. Розділ був розділений на три підрозділи: 1940-1950 рр., 1960рр., кінець 1970-середина 1980-х рр. Такий поділ був зумовлений тим, що у різні роки держава по-різному відносилися до процесу спорудження пам'яток, змінювалися підходи. Саме це допоможе дійти висновку: як протягом зазначених років змінювався процес спорудження.

Третій розділ «Монументи загиблим». У даному розділі висвітлено процеси встановлення монументів, обелісків на братських могилах; спорудження пам'ятників на честь загиблих у роки війни. Зокрема, було проаналізовано яку кількість пам'ятників було споруджено в окремо зазначені роки, та описано загальну композицію та зовнішній вигляд монументів.

Четвертий розділ «Меморіали на місці важливих подій та у відзначення визначних фактів війни». У даному розділі висвітлено та проаналізовано процес встановлення меморіалів на честь визначних подій на території регіону: встановлення пам'ятників на честь Перемоги чи до дня визволення міста, селища. Важливо зазначити, що в даному розділі дано опис пам'ятникам, які входять до комплексу «Пояс Слави», який створений по лінії оборони Одеси в 1941 році, та увічніює подвиг загиблих бійців.

У додатках вміщено фото пам'ятників, які були описані в розділах; карта розташування пам'ятників, які входять до комплексу «Пояс Слави»; фото, які були вміщені в газетах.

У роботі використано 41 джерело та 30 позицій літератури, 61 додаток.

Загальний обсяг роботи 92 сторінки, а основного тексту 84 сторінок.
Додатки нараховують 65 сторінок.

ВИСНОВКИ

Однією з найтрагічніших подій для українського народу стала Друга світова війна. Перемога у війні стала одним із найважливіших історичних звершень, пам'ять про яку передається із покоління в покоління. Ізвичайно, пам'ятники, меморіали,obelіски репрезентують ціну перемоги. Майже в кожному місті та селищі війна залишила за собою численні могили та цвинтарі, пам'ятні місця боїв, що в багатьох випадках виступають єдиними свідками минулих подій, які допомагають відтворити, зберегти, зафіксувати історичні події, більш рельєфно змалювати хід історичного процесу.

Пам'яткам і пам'ятним місцям подій Другої світової війни належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу, яка являється потужним чинником встановлення зв'язку минулого із сьогоденням, каталізатором збереження й збагачення патріотичних цінностей, важливою складовою ідентичності націй.

Пам'ять перебуває у процесі постійної еволюції, відкрита як до діалектики збереження, так і амнезії,підвладна маніпуляціям, здатна на довготривалі латентні періоди і раптові пробудження. Часом подальший розвиток політичних подій залежить від того, наскільки окремі історичні події освячуються на впливові символи, як і у який спосіб відбувається нагадування про масові кривди, з вини «іншого».

В цілому, у створенні монументального літопису Другої світової війни набуто цінний і, безперечно, корисний досвід. У містах і селах Одеської області споруджена велика кількість монументів,obelісків, меморіальних комплексів.

В умовах сучасності досить ретельно проглядається тенденція до вивчення меморативної політики в рамках конкретного регіону. На основі цього у роботі здійснено теоретичне узагальнення та аналіз, що виявляється в комплексному розкритті політики історичної пам'яті щодо подій Другої світової війни у вигляді пам'ятників та меморіалів в 1945-1991 роках.

На основі джерел, які представлені у роботі переважно у вигляді преси, показано, яким чином на шпальтах тогочасних газет висвітлювали питання щодо встановлення монументів. Як показав детальний аналіз періодичної преси, то майже в кожному номері одеської газети містилася стаття щодо пам'ятників, які увічнюють перемоги та воїнів Другої світової війни. Зазвичай, в публікаціях містилися відомості наступного характеру: відкриття нового пам'ятника чи обеліска з усіма деталями встановлення: хто відкривав святковий мітинг, опис і характеристика пам'ятника, також містилася інформація з якої нагоди або на честь кого було його встановлено.

Як показав аналіз історіографічної бази, то питання щодо встановлення пам'ятників і меморіалів на території Одеської області, а також висвітлення державної політики щодо історичної пам'яті-розроблено та висвітлено у вкрай недостатній формі, і досить фрагментарно. Тобто, не має узагальнюючої праці щодо даної тематики, проаналізовано здебільшого процес встановлення монументів на території усієї України, і вивчення саме Одеського регіону є лиш частиною масштабного дослідження, але ніяк не автономною частиною.

Безперечно, спорудження пам'ятників та меморіалів потрібно досліджувати крізь призму державної політики. Даний аналіз було проведено відповідно за роками окремо взятих десятиліть відповідно до хронологічних рамок роботи.

Варто відзначити, що в ході написання роботи було нараховано та досліджено – 964 пам'ятника на території Одеської області, які були споруджені протягом 1945-1991 років. 450 пам'ятників було споруджено на братських могилах; 514 увічнили подвиг воїнів, які віддали своє життя у боях за Батьківщину, зокрема 452 пам'ятника нараховується на честь загиблих воїнів, 12 пам'ятників нараховується викладачам та студентам, загиблим на фронті, 5 пам'ятників працівникам підприємств, які віддали своє життя на фронті, 14 меморіалів споруджено у відзначені визначних фактів війни та на місці важливих подій, також 31 пам'ятник – це жертвам Голокосту.

Отже, як показує детальний розбір даної тематики, то у перші повоєнні роки справа увічнення пам'яті про воєнні події покладалась на державні органи, що було пов'язане, передусім з впорядкуванням великої кількості поховань періоду війни, для чого необхідні були кошти і відповідні фахівці. Якщо звернутися до цифр, то станом на другу половину 40-х років на братських могилах було споруджено 82 пам'ятника в регіоні. Найбільша кількість в Іванівському та Кодимському районах-11. За своєю композиційною структурою вони були досить примітивними, і переважним чином складалися з надгробків, де зазначалися прізвища похованих, або були у вигляді невеликих, одиноких обелісків. Також варто, відмітити, що спорудження пам'ятників та обелісків у перші повоєнні роки, виготовлялися переважним чином із нетривких матеріалів, що відобразилося на зовнішньому вигляді пам'яток. Дана кількість пам'ятників звичайно пов'язана в першу чергу з тим, що місцеві жителі хотіли увічнити пам'ять про полеглих таким чином, а по-друге-це низка постанов, якими закріплювалося спорудження та благоустрій усіх братських могил. І варто згадати постанову РНК СРСР від 18 лютого 1946 . «Про благоустрій могил воїнів Радянської Армії і партизан полеглих в боях у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. і нагляд за їх станом», саме за даним документом перенесення братських могил на місцеві кладовища та встановлення на них пам'ятних знаків чи обелісків.

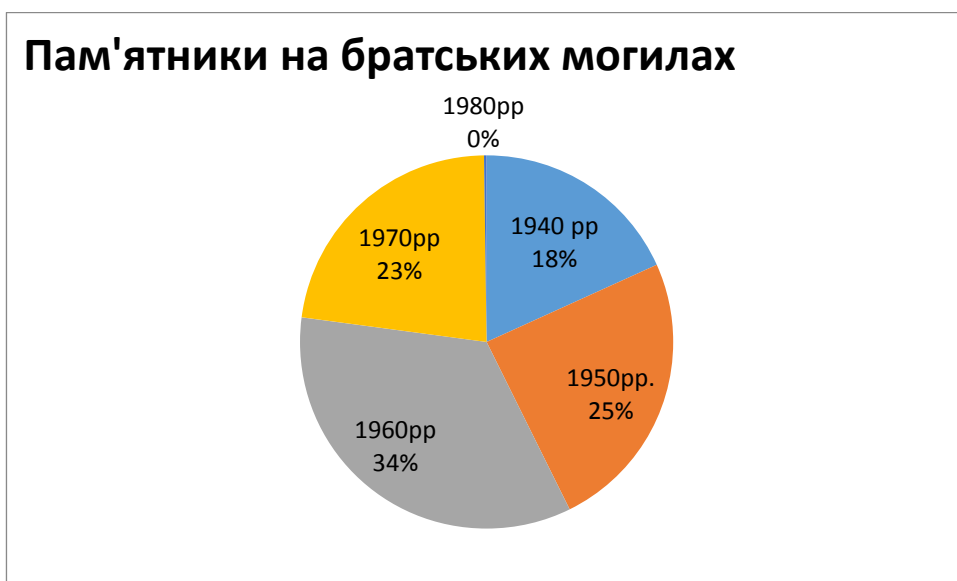
Аналізуючи спорудження пам'ятників на братських могилах протягом 1950-х років, то варто сказати, що на території області налічувалося 110 встановлених пам'ятників. Найбільше-це в Котовському(зараз Подільському) районі-17, в Балтському районі-12, в Іванівському та Красноокнянському(зараз Окнянський)-10. І варто відмітити, що архітектурна композиція пам'яток видозмінилася в кращу сторону. На братських могилах починали встановлювати пам'ятник у вигляді солдата, поруч розміщувався Вічний вогонь і меморіальні плити з перерахованими прізвищами загиблих. В 1950-х роках увагу почали приділяти не лише питанню встановленню пам'ятників, а також їх

зовнішнього вигляду. Зокрема дане питання було висвітлене в постанові Ради Міністрів України від 30 грудня 1952 р., що піднімала комплекс питань, пов'язаний з проектуванням та спорудженням пам'ятників, вона була зорієнтована на створення повноцінного, високохудожнього монументального літопису.

В 1960-х розпочинається справжній меморіальний бум, щодо встановлення пам'ятників на братських могилах, починають з'являтися певні меморіальні комплекси, які містили в собі братські могили воїнів, пам'ятники чи обеліски на честь загиблих, меморіальні плити, і як правило, поруч розміщувався Вічний вогонь. Загалом, протягом 60-х років на території області було встановлено 155 пам'ятників на братських могилах. Найбільше в Березівському районі-12, в Балтському районі-14, а в Комінтернівському-11.

На протязі 1970-х років ситуація дещо змінилася, проте на території області було нараховано 102 пам'ятника на братських могилах, найбільше було на території Біляївського та Роздільнянського районів-11. Загальний вигляд пам'ятників зберігає свою композицію з попередніх років: пам'ятник у вигляді солдата і поруч плити з прізвищами воїнів.

На нижче наведеному графіку було підраховано, яку кількість пам'ятників на братських могилах було споруджено на протязі окремо взятого десятиріччя, щоб повністю мати змогу проаналізувати процес спорудження.

Отже, як ми бачимо 34% із всього загального обсягу було споруджено на протязі 1960-х років. Багато зусиль до цього доклали члени Одеської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, саме за їх діяльності у селах області було встановлено 40 пам'ятників на братських могилах. Також за сприяння членів товариства до 20-ї річниці перемоги було приведено до ладу могили радянських воїнів та партизанів на Одещині.

Окрім пам'ятників, встановлених на братських могилах, на території області розміщені монументи, що увічнюють подвиг загиблих воїнів, які віддали своє життя на фронтах війни та у битвах за рідне селище. Як вже було зазначено нараховується 452 пам'ятника загиблим бійцям. Аналіз також був проведений у хронологічній послідовності, за десятиріччями.

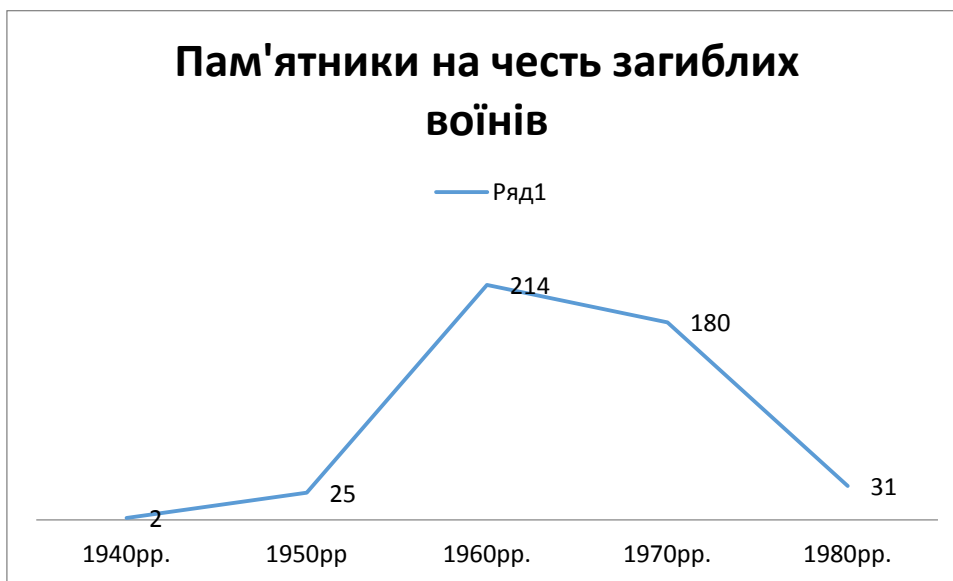
Ситуація з монументами, які встановлені на честь загиблих воїнів склалася дещо інша, ніж з пам'ятниками, які встановлені на братських могилах. Зокрема, протягом 1940-1950-х років на території області було споруджено лише 27 пам'ятників, 2 з яких в другій половині 40-х років. Це пов'язано в першу чергу з тим, що у повоєнні роки влада намагалася в першу чергу упорядкувати саме братські поховання. І варто відзначити, що лише в 1948 році була повністю укомплектована Художня рада, яка займалася монументальною пропагандою та розробкою пам'ятників.

На відміну від «тихої політики» перших повоєнних років, станом на 1960-і роки спостерігається вже дещо інша ситуація. Починається усвідомлення значення цієї перемоги та бажання увічнити пам'ять тих, хто віддав життя за перемогу. Новий етап у збереженні історичної пам'яті про Другу світову війну розпочався у першій половині 60-х рр.. Він був пов'язаний з коротким періодом політичної відлиги і певних демократичних перетворень на території республіки. Саме в зазначений період починається усвідомлення подвигу рядового солдата, а не лише вищого командного складу. На території було встановлено 214 пам'ятників, які увічнювали загиблих воїнів, що віддали своє життя під час визволення міст та селищ. Конкретна програма, яка регулювала

дане питання – була постанова вищого політичного керівництва країни «Про увічнення пам'яті радянських воїнів, полеглих у період Великої Вітчизняної війни» в 1960 році. Саме за цим документом було внесено пропозицію про спорудження пам'ятників на честь 70-денного героїчного захисту міста в 1941 році, і які були встановлені протягом 1966-1968 років на території області і увійшли до комплексу «Пояс Слави», що нараховував 11 пам'ятників. Аналізуючи композиційну структуру пам'ятників, які встановлені протягом 1960-х років, то варто відзначити, що був складений меморіальний «тезаурус», в скульптурі формується канон зображення і трактовка солдатського подвигу, людських жертв. В цей період з'являються візуальні образи, які супроводжують воєнну тему. По-перше, не фігуративні пластичні композиції, які уособлюють урочистість місця і значимість події (гранітні та бетонні конструкції, стели, стіни) ; по-друге, скульптура солдата (образ мужнього воїна-захисника), жінки (образ жінки-матері, інколи з дитиною), партизана, журавлів, вічного вогню, або факела. Значна кількість обелісків, споруджених в 1960-х роках на території області, увічнювали пам'ять про подвиг воїнів-визволителів. Це свідчить, по-перше, про те, що минуле застигло в готових формулах. По-друге, парадність монументів, обелісків свідчило про те, що невдач не було, шкодувати не варто.

Аналізуючи процес встановлення пам'ятників протягом 1970-х років, то варто сказати, що було нараховано 180 монументів, які увічнювали подвиг загиблих. Також протягом 70-х років було споруджено пам'ятники викладачам та студентам університетів, які загинули на фронті, і загалом їх нараховується – 12. Найбільша кількість пам'ятників було встановлено в Іванівському, Кодимському та Миколаївському районах-12. Саме в зазначений період був явний єдиний сюжет, а композиція була ієрархічною (в центрі перебував головний монумент, стела чи скульптурна група), перед ним-Вічний вогонь, навкруги, на гранітних плитах - списки загиблих.

Протягом 1980-х років було нараховано 31 пам'ятник в регіоні. Найбільша кількість розміщена в Біляївському районі – 7 пам'ятників. У великій кількості з'являються обеліски із зображенням скорботної матері (часто мати з дитиною), а також солдат. Солдати відображені або в русі, в бою, або такі, що помирають в бою, їм характерні риси драматизму, динамічності, експресивності.

На вище зазначеній таблиці можна прослідкувати динаміку спорудження пам'ятників у зазначені роки. Саме на протязі 1960-х-70-х роках виникає період масового будівництва монументальних комплексів, саме в окреслені роки посилюється процес «символічності», пов'язане в першу чергу зі зміною вікового складу відвідувачів пам'ятних місць – молодь, саме вони були виховані на розповідях про війну, на героїчних темах про безсмертний подвиг воїнів, і під тиском потужної пропагандистської машини населення опинилося в полоні «Великої Перемоги».

Отже, підбиваючи підсумки, варто зазначити, що процес меморативної політики на території Одеської області протягом зазначених років мав періоди зростання (60-70 рр.) та регресу (40-50 рр. та 80 рр.). І перш за все, дане явище варто пов'язувати з політикою державних органів. Під час роботи було досліджено, що саме за 60-х років держава активно сприяла процесу встановлення пам'ятників та меморіалів, зокрема було видано постанови «Про

увічнення пам'яті радянських воїнів, полеглих, у період Великої Вітчизняної війни», також постанови Ради Міністрів Республіки від 16 травня 1967 років та 28 лютого 1968 років, за якими активізувався процес встановлення пам'ятників.

У 1980-і роки спостерігається період занепаду, адже було встановлено дуже мала кількість пам'ятників, які увічнювали пам'ять героїв та загиблих воїнів. Як показав аналіз над даною проблематикою, то під час 1980-х років робота по увічненню пам'яті набула нових форм, і перш за все вона була пов'язана з організаційно-методичною і дослідницько-пошуковою роботою по написанню історико-меморіального видання «Книга пам'яті України».

Підбиваючи підсумки варто виокремити наступні головні аспекти, що під час роботи було вивчено джерела та літературу з даного питання, які освітлюють процес встановлення монументів. Також робота дала позитивні результати щодо встановлення, виявлення та аналізу кількості споруджених пам'ятників на Одещині протягом окреслених років. Разом з тим набутий досвід дозволяє зробити певні висновки, які необхідно врахувати: нових форм і методів потребує дослідницька робота, пов'язана з виявленням, обліком і науковим описом пам'ятників та пам'ятних місць, їх увічненням засобами монументалістики. Нових реальних підходів потребує діяльність по пропаганді пам'яток, звільнення її від надмірної заорганізованості та формалізму.

Також, не дивлячись на політичну кон'юктуру та відмовлення від радянського минулого, варто пам'ятати, який подвиг здійснили жителі України, і який відображений у створенні монументів, на честь даної події. Тим паче, зараз, в умовах загрози нової війни, саме наявність даних пам'яток свідчення того, які людські втрати може тягнути за собою війна.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

Документи

1. Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945» від 20.04.2000 р. №1684-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14> (28.10.2018)
2. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978 р. №3601-09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09> (08.11.2018)

Преса

3. 73 дня ударной вахты города-героя // Знамя коммунизма. – 1971. – 5 августа. С. 1.
4. Безсмертний подвиг. Вічна пам'ять героям // Комсомольська іскра. – 1980. – 9 травня. – с. 3.
5. Безсмертний подвиг. Голос «бога війни» // Комсомольська іскра. – 1980. – 5 квітня. – с. 3.
6. Безсмертний подвиг. Десант // Комсомольська іскра. – 1980. – 15 квітня. – с. 3.
7. Близнюк С. Там, де точилися бої, буде зелений пояс Слави // Чорноморська комуна. – 1966. – 17 липня. – с. 3.
8. Буханенко Д. Село Білка пам'ятає // Комсомольська іскра. – 1974. – 14 березня. – с. 3.
9. Ветераны вспоминают // Знамя коммунизма. – 1971. – 3 августа. – с.3.

10. Ветман Б. В ім'я загиблих і живих // Чорноморська комуна. – 1967. – 2 листопада. – с. 3.
11. Ветман Б. Никто не забудь, ничто не забыто // Знамя коммунизма. – 1967. – 2 ноября. – с. 2.
12. Вечно живым // Знамя коммунизма. – 1967. – 28 ноября. – с. 3.
13. Во имя счастья на земле // Знамя коммунизма. – 1967. – 26 октября. – с. 3.
14. Григорьев В. На последнем рубеже обороны // Знамя коммунизма. – 1971. – 7 августа. – с. 2.
15. Гусак Н. На главном рубеже // Знамя коммунизма. – 1980. – 23 апреля. – с. 3.
16. Десантникам-черноморцам // Знамя коммунизма. – 1967. – 11 ноября. – с. 3.
17. Крисюк М. Краснознаменная Одесская комсомолия чтит память отцов // Знамя коммунизма. – 1968. – 25 октября. – с. 1.
18. Крисюк М. Подвиг героев бессмертен. Репортаж с места событий // Знамя коммунизма. – 1967. – 20 октября. – с. 3.
19. Крисюк М. Торжественная закладка зеленого пояса // Знамя коммунизма. – 1968. – 7 августа. – с. 3.
20. Кудря М. Обелиск-монумент на станції «Дністер» // Чорноморська комуна. – 1968. – 20 січня. – с. 3.
21. Левита Я. Курган Славы // Знамя коммунизма. – 1968. – 30 октября. – с. 1.
22. Левченко О. Встановлення бронзового бюста двічі Героя Радянського Союзу С. Артеменка // Чорноморська комуна. – 1950. – 7 червня. – с. 4.
23. Монумент героям // Знамя коммунизма. – 1968. – 9 мая. – с. 3.
24. Монумент Славы // Знамя коммунизма. – 1967. – 5 ноября. – с. 2.

25. На поясе славы. Родина помнит их имена // Знамя коммунизма. – 1978. – 25 февраля. – с. 3.
26. Наконечна Л. Захисникам Чорноморської твердини // Чорноморська комуна. – 1967. – 28 листопада. – с. 4.
27. Новомодський О. Ніхто не забутий // Степові зорі. – 1968. – жовтень. – с. 3.
28. Павленко І. Увічнення пам'яті героїв // Чорноморська комуна. – 1967. – 4 листопада. – с. 4.
29. Пам'ятник жертвам фашизма // Вечерня Одесса. – 1975. – 26 июня. – с. 3.
30. Петров В. Незгасна пам'ять // Степові зорі. – 1983. – 12 травня. – с. 2.
31. Продолжение жизни // Знамя коммунизма. – 1967. – 3 ноября. – с. 3.
32. Рибак І. М. Безсмертний подвиг. Кордон-фронт // Комсомольська іскра. – 1980. – 1 квітня. – с. 3.
33. Розов І. Юність, яку не забуду // Комсомольська іскра. – 1980. – 29 квітня. – с. 3.
34. Свистун А. Пам'ятники ратного братерства // Чорноморська комуна. – 1972. – 15 жовтня. – с. 3.
35. Семенюк І. Обеліск у Дальнику // Чорноморська комуна. – 1964. – 18 квітня. – с. 3.
36. Ситник І. Десятий Герой землі балтської // Чорноморська комуна. – 1980. – 6 серпня. с. 2.
37. Ситник І. Завжди в наших серцях // Чорноморська комуна. – 1975. – 22 лютого. – с. 2.
38. Ситник І. Назвали поле іменем героя // Чорноморська комуна. – 1984. – 6 листопада. – с. 3.
39. Ситник І. Пам'ятники промовляють // Чорноморська комуна. – 1970. – 17 квітня. – с. 4.

40. Ступак П. Пам'ятного дня // Степові зорі. – 1982. – 13 квітня. – с. 2.
41. Щербаков А. Монументы Славы // Знамя коммунизма. – 1971. – 15 августа. – с. 3.

ЛІТЕРАТУРА

42. Артюх В. О. Що історична пам'ять? [Електронний ресурс] / В.О. Артюх // Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм: матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції, м.Суми; редкол.: Є.О. Лебідь, А.Є. Лебідь. – Суми : [СУмДУ], 2013. – с. 3-9. – Режим доступу:https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31202/1/Artyukh_%20istorichna_pamyat.pdf (30.10.2018)
43. Арутюнова І. В. Пам'ятники Великої Вітчизняної війни(Одеська область): метод. посіб. / І.В.Арутюнова, Л.Н.Суховій, Л.В.Шерстюк. – Одеса: Управління охорони об'єктів культ. спадщини, 2004. – Ч.1. – 34с.
44. Арутюнова І. В. Пам'ятники Великої Вітчизняної війни(Одеська область): метод. посіб. / І.В.Арутюнова, Л.Н.Суховій, Л.В.Шерстюк. – Одеса: Управління охорони об'єктів культ. спадщини, 2004. – Ч.2. – 34с.
45. Арутюнова І. В. Пам'ятники Великої Вітчизняної війни(Одеська область): метод. посіб. / І.В.Арутюнова, Л.Н.Суховій, Л.В.Шерстюк. – Одеса: Управління охорони об'єктів культ. Спадщини, 2004. – Ч.3. – 34с.
46. Бабка В. Л. Політика пам'яті в перші роки незалежності України / В.Л. Бабка // Гілея. Науковий вісник. – К., 2016. – Вип.110. – с. 360-364.
47. Балацкий В. Г. Подвиг Одессы: путеводитель / Василий Григорьевич Балацкий. – Одесса: Маяк, 1978. – с. 161.
48. Буряк Л. І. Культурні чинники впливу на національну пам'ять українського суспільства [Електронний ресурс] / Л. І. Гірея // Гілея: науковий вісник. – 2013. – №72. – с.5-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_2 (31.10.2018)

49. Волковинский В. М. З історії спорудження перших пам'ятників героям Великої Вітчизняної війни на Україні / В.М.Волковинський, С.П. Шаталіна // Український історичний журнал. – 1975. – №7. – с. 114-124.

50. Гирич І, Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле? [Електронний ресурс] / Ігор Гирич, Юрій Шаповал. – Київ : Представництво фонду Конрада Аденауера в Україні , 2010. – 44 с. – Режим доступу : https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=685d908e-1192-e55c-b6ec-0d2f6c3c335b&groupId=252038(29.10.2018)

51. Готра О. Історична пам'ять як чинники формування ідентичності [Електронний ресурс] / О.Готра // INTERMARUM: історія, політика, культура. – 2015. – Вип 2. – с. 143-155. – Режим доступу: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90416> (15.11.2018)

52. Гребенник Г. П. Міф і політика: збірник статей та виступів. – О.:Фенікс, 2011. – 208 с.

53. Гриневич В. Історія Другої світової війни у сучасній історіографії та політичній боротьбі [Електронний ресурс] / В.Гриневич // Український гуманітарний огляд. – 2005. – Вип. 11. Режим доступу : <http://klio.org.ua/Statti/Vladislav-Grinevich-Istoriya-Drugoyi-svitovoyi-viyni-u-suchasniy-istoriografiyi-ta-politichniy-borotbi.html> (26.09.2018)

54. Денисенко Г. Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини / від. Ред.. В. Горбик. НАН України. Інститут історії України. . – К.: Інститут історії України, 2011. – 289 с.

55. Денисенко Г. Г. Друга світова війна в пам'ятках історії та культури[Електронний ресурс] / Г.Г. Денисенко // Наукові записки. Том 20, Історичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Ч. 2 КМ «Academia», 2002. – с. 24-27. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10639/Denysenko_Druha_svitova_viyna.pdf?sequence=1&isAllowed=y (25.11.2018)

56. Довгалюк І. Переосмислення історичної пам'яті Радянського періоду в Україні. Держава та суспільство [Електронний ресурс] / І.Г.Довгалюк // Публічне управління: теорія та практика. – 2014. – Вип. 4. – с. 194-199. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_31(28.10.2018)

57. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії[Електронний ресурс] / Л.Зашкільняк // Україна:культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.15. – Львів, 2006-2007. – с.855-863. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Zashkilniak_Leonid/Istorychna_pamiat_ta_istoriohrafia_iak_doslidnytske_pole_dlia_intelektualnoi_istorii/ (25.11.2018)

58. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі [Електронний ресурс] / Л. Зашкільняк // Україна – Європа – Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – с. 150-159. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Zashkilniak_Leonid/Istorychna_pamiat_i_sotsialni_funktsii_istorii_u_suchasnomu_sviti/ (25.11.2018)

59. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін.; Відп. Ред. П. Т. Тронько; АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Наук. Думка, 1989. – 240 с.

60. Калібовець С. М. Меморіали Великої Вітчизняної війни у містах-героях України та політика пам'яті (1942–1980-х рр.) [Електронний ресурс] / С. М. Калібовець // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія : Педагогічні та історичні науки. – 2012. – Вип. 103. – с. 246-259. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2012_103_37 (29.10.2018)

61. Киридон А. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс[Електронний ресурс] / А. Киридон // Слов'янський вісник-збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки»

Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. Випуск 10. – Рівне: РІС КСУ, 2010. – с. 65-71. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/publication/konstrukt-kolektivna-pamyat-u-fokusi-chasu-teoretichnii-diskurs> (20.11.2018)

62. Киридон А. Політика пам'яті в Україні(1991-2015 рр.)[Електронний ресурс] / А.Киридон // Україна-Європа-Світ Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2015. – Вип.15. – с. 244-250. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/2116> (20.11.2018)

63. Киридон А. М. Поняття «історична пам'ять» : проблеми дослідження[Електронний доступ] / А.М. Киридон // Історія та правознавство:Науково-методичний журнал. – 2010. Липень. №19-21(227-229). – с. 6-8. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/2116> (15.10.2018)

64. Мазур О. І. Іванівський район:від минулого до сьогодення / О.І.Мазур. –Одеса: ТЕС, 2014. – 384 с.

65. Маклюк О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи / О.М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXX. – с. 223-232.

66. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В.В. Масненко // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – с. 49-62.

67. Памятники истории и культуры Одесской области: Научно-вспомогательный библиографический указатель / Управление культуры исполкома Одесского областного совета народных депутатов, Украинское общество охраны памятников истории и культуры Одесская областная организация; Составители: Н.П. Белявская(руководитель группы) [и др.]; Редакторы : И.С. Шелестович, М.Л. Десенко. – Одесса, 1987. – с. 271.

68. Присяжнюк О. М. Діяльність громадських організацій з охорони пам'яток Одещини 1945-1991 рр. [Електронний ресурс] / О.М. Присяжнюк // Праці центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 16.– с.29.42. – Режим

доступу:http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14267/04_Prisyazhnyuk.pdf?sequence=1(28/10/2018)

69. Таборанський В. П. Увічнення пам'яті воїнів Великої Вітчизняної війни на Середньому Подніпров'ї (кінець 80-х - 90-х рр. XX ст.) [Електронний ресурс]/ В.П. Таборанський // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2004. – Вип. 26. –с. 396-410. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/histname/26/31.pdf> (03.11.2018)

70. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство : Крок у нове тисячоліття. Досвід. Проблеми. Перспективи. – К., 2000. – 270 с.

71. Тронько П. Т. Увічнена історія України / П.Т.Тронько ,В.А.Войналович. – Київ : Наукова думка, 1992. – 275 с.